

Kazak Türklerinin Destanlarındaki Dağ Adları Üzerine Bir Araştırma *

A Research On The Names Of Mountains In The Epic Of The Kazakh Turks

Hidayet ERGÜN**

Öz

Destanlar milletlerin hafızalarında yer eden olayları gelecek nesillere aktarımında önemli bir görev üstlenmektedir. Bir toplumu sonuçları bakımından etkileyen destanlar o toplumun kültür hazinesini içerisinde barındırmaktadır. Destanlarda örf, adet, gelenek ve kültürel kodların yanı sıra birçok şeyin kökeni hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Sözlü bir geleneğin ürünü olan destanlar, Kazak Türkleri için de önemli bir yer edinmektedir. Türkiye Türklerinde bu tür Destan olarak karşılık bulurken Kazak Türklerinde epos, arhaik epos, köne epos, batırlık epos, kahramanlık köne epos, liro-epos, ęaşıktık epos, romandık epos, batırlık ertegi, cır, batırlar cır, ęaşıktık cır, epostık jır, liro-epostık cırlar, liro-epikalık cırlar, dastan gibi adlar verilmektedir. Toponim için önemli veriler barındıran destanlarda yer, su, bitki, orman gibi unsurların yanında dağ ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Dağlar yükseklikleri bakımından Tanrıya yakın yerler olduğu için son derece önemli bir yere ve role sahip olan kutsal mekânlardır. Dağlara atfedilen bu kutsallık zamanla ritüelleşerek dağ etrafında kültürlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Dağlar gerçek dünya ve öbür dünya, yaşama ölümün, gizli ile açığın arasındaki iletişimi sağladığı için dünyanın merkezi olarak

* Kazak Türklerinin Destanlarındaki Yer Adları Üzerine Bir Araştırma” adlı Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir (Kırlareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-mail: hidayetergunkz@hotmail.com

kabul edilmektedir. Çalışmada ele alınan “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi”ndeki Kazak destanları oronim bağlamında ele alınıp tasnif edilmiştir. Kazak destanlarındaki dağ adlarının oluşumu yedi başlık etrafında ele alınmıştır. Bu başlıklar renk, sayı, hayvan, bitki, maden, boy ve millet adı ile birlikte efsane etrafında oluşan dağ adlarıdır. Çalışmada sonuç olarak Kazak destanlarından dağ adlarının oluşumu genellikle renklerle üretilmiştir. Diğer başlıklarda bulunan unsurlar renklerden ziyade yaygın olmasa da Kazak destanlarında dağ adı olarak üretilmiştir ve bu şekilde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toponim, Oronim, Kazak Destanları.

Abstract

Epics play an important role in transferring the events that are in the memory of nations to future generations. The epics that affect a society in terms of their results contain the cultural treasure of that society. In epics, it is possible to reach information about the origin of many things, as well as customs, traditions and cultural codes. The epics, which are the product of an oral tradition, have an important place for Kazakhs as well. Among such Kazakhs, which are known as Epic in Anatolian geography, epos, arhaikepos, köne epos, batlık epos, herodik köneepos, liro-epos, ğaşıktikepos, romandik epos, batlıkertegi, cır, batars cır, ğaşıktık cır, epostıkjırık cırık liro-epostıkjir, liro-epostliroli They are given names such as epical cırs and dastan. In the epics, which contain important data for the toponym, there are also information about the mountain as well as the elements such as place, water, plant and forest. Since mountains are places close to God in terms of their height, they are sacred places that have an extremely important place and role. This sanctity attributed to the mountains became ritualized over time and paved the way for the formation of cults around the mountain. Mountains are regarded as the center of the world, as they provide communication between the real world and the afterlife, between life and death, between the hidden and the open. Kazakh epics in the “Identification of Turkish World Epics, Translating and Publishing Project to Turkey Turkish” discussed in the study were handled and classified in the context of oronim. The formation of mountain names in Kazakh epics has been discussed around seven titles. These titles are the names of the mountains formed around the legend, together with the name of color, number, animal, plant, mine, tribe and nation. As a result of the study, it has been determined that the formation of mountain names from Kazakh epics is generally produced with colors. Although the elements in other titles are not as common as colors, it is seen that they are produced as mountain names in Kazakh epics.

Keywords: Toponym, Oronim, Kazakh Epics.

Giriş

Destanlar milletlerin hafızalarında yer eden olayların aktarılmasında önemli bir yere sahiptirler. Milletler yaşadıkları olayları gelecek nesillere aktarırken destansı bir dil kullanmışlardır.

“Milletleşme serüveninde yaşadığı coğrafyanın genişliğinden kaynaklı olarak doğu-batı ekseninde bir yaşam alanı oluşturan Türkler, zaman zaman kendi içlerinde; zaman zaman da dış güçlere karşı vermiş oldukları mücadeleleri sözlü kültür ile harmanlayıp destan anlatma geleneğini sistemleştirmiş bu yapıyı geleceğe çeşitli kurallar çerçevesinde aktarmışlardır.” (Yeşil, 2015: 1)

Geniş Türkistan coğrafyasına yayılan Kazak Türkleri 15. yy. da bir topluluk haline gelmişlerdir. Bu topluluğa ilişkin yazı dilini ve edebiyatının oluşumu da tam bu süreçlere denk gelmektedir. Bu coğrafyadaki toplumlar yerleşik hayata geç geçmesi nedeniyle yazı ile tanışmaları gecikmiştir. Bunun bir sonucu olarak sözlü kültürün gelişmiş olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak Ferhat Tamir “Kazak Türkleri Edebiyatı” adlı yazısında ifade ettiği gibi “Kazakların çok fazla etki altına girmediklerine göçebe topluluklarda eğitimcilerin mollalar aracılığıyla gerçekleşmesinden dolayı ve medrese eğitiminin olmamasından hareketle Arap ve Fars etkisinin yayılmadığına” değinmiştir (Tamir, 1998: 424). Bu durumun kendi benliklerini ve edebiyatlarını korumalarında oldukça önem kazandığı bilinmektedir.

Kazak Türklerinin sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçişi ise Kazak lehçesinin yazı dili olarak kullanılmaya başlaması ile meydana gelmiştir. Konar-göçer bir yaşam süren Kazaklar hayvancılıkla uğraşp daha çok sözlü edebiyat ürünleri meydana getirmişler. Kazakların sözlü geleneği terk etmeleri ve yazılı edebiyatla tanışmaları ise Rus hâkimiyetinin yaygın olduğu döneme denk gelmektedir.

Kazak Türklerinin sözlü geleneği içerisinde, “Ertegiler (Masallar)”, “Añız Angimeler (Menkıbe-Efsane)”, “Makal-Matalder (Atasözleri, Atalar sözü)”, “Jumbaktar (Bilmeceler)”, “Şeşendik Sözder (İnce bir zekâ ile söylenmiş, güzel sözler)”, “Adet-Gruppa Baylanıstı Tuwğan Ölen Jırlar (Halk arasında çeşitli toplantı ve törenlerde ezgili biçimde söylenen şiirler)”, “Jarapazan (Ramazan ayında söylenen maniler)”, “Nawrız Jırı (Nevruzda bayramında söylenen şiirler)”, “Besik jırı (Ninni)”, “Aytıslar (Karşılıklı olarak söylenen şiirler, atışma)” ve destanlar gelenek içerisinde önemli yer tutmaktadır. Kazaklara ait bu gelenek içerisinde en yaygın olan tür destanlardır (Tamir, 1998: 424-430).

Sözlü bir geleneğin ürünü olan destanlar, Kazak için de önemli bir yer edinmektedir. Anadolu coğrafyasında Destan olarak geçen bu tür Kazaklar arasında “epos, arhaik epos, köne epos, batırlık epos, kahramandık köne epos, liro-epos, ğaşıktık epos, romandık epos, batırlık ertegi, cır, batırlar cırı, ğaşıktık cır, epostık jır, liro-epostık cırlar, liro-epikalık cırlar, dastan” gibi adlar verilmektedir (Aça, 2002: 47).

Destanlar nazım ve nesir şeklinde karşımıza çıkmakla birlikte genelde görülen örneklerin daha çok nazım şekilde oluşturulduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Kazak destanları hem manzum hem de mensur şekilde karşımıza çıkmaktadır. Mensur olan kısımlar daha uzun iken destanın icrası sırasında da dombıra ve kobız kullanılmaktadır (Yıldız, 2015: 37).

Destana ve destanın icrasına önem veren Kazaklar farklı ekoller meydana getirerek farklı destan okullarını ortaya çıkarmışlardır. Metin Ergun'dan edinilen bilgilere göre bahsi geçen okullar: Yedisu Okulu, Güney Kazakistan Okulu, Batı Kazakistan Okulu, Orta ve Doğu Kazakistan (Merkez Kazakistan- Arka) Okuludur.

Batı Kazakistan Okulu; Atırav (Batı Kazakistan) merkezli okuldur. Bu bahsi geçen okul Atırav, Oral, Aktöbe, Mangışlak, , bölgesinde etkin olmuştur. Bu okulun temsilcileri ağırlıklı olarak Nogay devrini ele almışlardır. Güney Kazakistan Okulunda, Esmagambet İsmailov, Güney Kazakistan jırşılık-destancılık okulu ile Sirderya jırşılık-destancılık okulunun farklı olmadığını belirterek bu ekolleri birlikte değerlendirmekte ve geleneği Sirderya-güney Kazakistan ekolu şeklinde ifade etmektedir. İsmailova göre Seyhun ırmağı kenarında ve Güney Kazakistan civarında âşıklık jırları(destanları) ve kahramanlık jırları beraber icra edilmektedir. Bunun yanı sıra bölgede Arap-Fars kaynaklı eserler de bölgede âşıklar tarafından icra edilmektedir. Bir diğer okul olan Yedisu Okulu ise Balkaş gölüne ulaşan nehirlerin havzası, , Almatı, Taldıkorgan, Jambıl bölgelerinde etkili olan destancılık okuludur. Orta ve Doğu Kazakistan Okulunda da Doğu Kazakistan eyaleti, Semey, Kökşetav, Akmola ve Kostanay'ı da kapsayan âşıklık ve kahramanlık jırlarının olduğu ekoldür (Arıkan, 2017: 128-130).

Şokan Velihanov'un eserlerinde destan icra eden kişiler hakkında jırşı, jırav ve akın terimleri kullanılmaktadır. Ölen, kara ölen, kayım gibi birçok folklor terimi ile beraber jır teriminin de ilk olarak Şokan Valihanov'un eserlerinde kullandığı görülmektedir (Ospanaliyeva, 2011: 34-35). Naciye Ata Yıldız destanı icra eden kişilerin sadece erkeklerden oluşmadığını erkekler kadar olmasa da geleneğin kadınlar tarafından da yerine getirildiğini ifade etmektedir. Kadın anlatıcıların genellikle aşk destanlarını icra ettiklerini bildirmektedir (Yıldız, 2015: 40).

Bu çalışmada yer adbilimi ve içerisinde yer alan oronim üzerinde durulduktan sonra Kazak destanlarında geçen oronim adlarının oluşumunda yer alan unsurlar tasnif edilmiştir. Çalışmada ele alınan Kazak destanları Türk Dil Kurumu tarafından yürütülen "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi"nde yer alan destanlardan tespit edilmiştir.

Yer Adbilimi ve Oronim

Ad verme, ad koyma insanların geçmişten bugüne taşıdıkları, insanlık tarihi kadar eskiye dayanan bir kökü bulunmaktadır. İnsanoğlu yeryüzünde bulunduğu andan itibaren gözünün görüp varlığını hissettiği, karşılaştığı her duruma ad verme, onu adlandırma ihtiyacı duymuştur. Ad, terimi için Türkçe sözlüğün ad maddesinde bir kimseyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim açıklaması yapılmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011: 23). Adlar sayesinde insanlar bilinmeyi bilinir hale getirmiş ve adsızlıktan kaynaklanan tedirginlik ve güvensizliği de ortadan kaldırır olur (Yeşildal, 2018: 49). Saim Sakaoğlu ise ad bilimi; nesnelere, canlıların ve kavramların, kısacası çevremizde algıladığımız, gördüğümüz her şeyin adıyla ilgilenen bilim dalı olarak tanımlamaktadır (Sakaoğlu, 2001: 9).

İnsanlar çevrelerinde gördüğü ya da göremediği materyalleri isimlendirip tasnif ederken aynı zamanda onların büyüsel bir gücünün de olduğunu düşünmüşlerdir. Bu

konu ile ilgili olarak Sedat Veyis Örnek, Budunbilim Terimleri sözlüğünde ad kelimesini ile ilgili yorumunu açıklayarak bu konuya da değinmiş ve adın büyüsel bir etkiye sahip olduğuna inanıldığını ifade etmiştir (Örnek, 1973: 11). Kısacası adın mistik bir güç, gözle görülemeyen büyüsel bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Adlar verilirken aynı zamanda da kişinin karakterine etki ettiği ve aldığı adın özelliklerini taşıdığı düşünülmektedir. Bahsi geçen bu büyüsel durum sadece kişilere verilen adlar için değil aynı zaman da diğer nesnelere verile adlar için de geçerlidir.

İnsanlar zihinsel kodlamalar ile adlandırma yaparak yaşamış oldukları kültürel yaşamı gerek ritüelleştirerek, gerek yazılı metin haline getirerek, gerekse de yaşadıkları mekânı kodlamışlardır. Buradaki zaman ve mekân algısını toponim içerisinde de görmektedir. Toplumlar yaşadıkları, kendilerini adadıkları bölgelerde kendi varlıklarından, kültürlerinden, dillerinden izler bırakmışlardır. Her toplum yaşadığı bölgeye kendi kültür kodlarını da naksetmektedir. Toplumların yayılım sahasına, kültür bağlarına ulaşmak için yaşadıkları bölgelerde kullandıkları isimlendirme pratiğine bakmak uygun olacaktır. Bu uygulamayı araştıran, değerlendiren bilim dalına da Toponim adı verilmektedir.

Birçok araştırmacı yeradbilimi üzerine araştırma yapmıştır. Toponim kelimesi (topos “yer”, onama “ad”) bir kelime olarak coğrafi adlar anlamına karşılık gelen Yunanca kökenli bir kelimedir (Yavuz ve Şenel, 2013: 2241). Tuncer Gülensoy yer adbiliminin, yer adının bir milletin yerleşme tarihi için önemli bir tarihi kayıt olduğunu ifade ederek bu bilim dalının önemine vurgu yapmaktadır (Gülensoy, 1995: IX). Doğan Aksan toponomin adbilim araştırmaları genelinde en fazla çalışılan alan olduğunu ifade etmektedir. Yer adbilimin sadece geçmişten izler taşımadığını bunun yanında bu dalın yerleşme tarihi, bölgenin etnik yapısı ile ilgili de bilgi sahibi olabileceğimizi belirtmektedir (Aksan, 1980: 103).

Toponim de kendi içinde farklı kollara ayrılmaktadır. Bunlar: Hidronim, Oranim ve Oykonim olarak üç ana başlığa ayrılmaktadır:

1. *“Hidronim: Yunanca hidro “su”. Doğal veya suni su nesne adı.*
2. *Oronim: Yunanca oros “dağ”, onim “ad”. Dağ adı.*
3. *Oykonim: Yunanca oykos “mesken, yurt, ev”, onim “ad”. Orun adı.” (Şenel ve Yavuz, 2013: 2246-2249).*

Çalışmada ele alınan oronim kavramı yer adının bir türü olup dağ, tepe, vadi, yar, uçurum, yumuk(kanyon) geçit, oca vb. her türlü yükseltinin, girintinin, kabarıklıkların, engebelerin özel adını ifade eder (Şahin, 2016: 97). Bu bağlamda Kazak coğrafyasında geçen dağ adları Kazak destancılık geleneği içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Dağlar destan metinlerinde kahramanların vazgeçilmez kutsal mekânlarıdır.

Kazak Destanlarında Geçen Oronimler

Orman kültürle birleşen dağ kadim **Türk** topluluklarının kutsal merkez anlayışını oluşturmakta ve devletin merkezi görevini üstlenmektedir. Kutsal bir görev üstlendiği için merkezde bulunan dağlar ve orada olan her şey kutsal olarak kabul edilmiştir. Dağ ve orman, gerçek dünya ile öteki dünyanın, yaşamla ölümün, gizli ile açığın

sırrını oluşturmaktadır. Bu bakımdan dağ tıpkı orman gibi öteki âleme açılan kapı görevini **üstlenmektedir** (Bayat, 2006: 48).

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kazak Türklerinde de dağ kültü önemli bir yere sahiptir. Kahramanın kutsal mekânı olan bu yerler adlandırılırken rastgele isimler verilmemiş mekânın kutsallığından hareketle isimlendirmeye dikkat edilmiştir. İsimlendirme pratiğinde mekânın fiziki yapısının yanı sıra coğrafi durumu, konumu ve özelliği de dikkatte alınmıştır. Kazak destanlarında geçen dağ adları renk, sayı, hayvan adı, bitki adı, maden adı, boy ve millet adı, efsanelerden üretildiği görülmektedir.

1. Renk Adları ile Oluşan Oronimler:

Yer adı verilirken uygulanan pratiklerden biri de renk sembolizminin etkin ve geniş bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Türk kültürü içerisinde genel olarak renkler, yön belirten birer sembol olarak kullanılmıştır. Yaygın bir şekilde kullanılan renkler; ak, kara, yeşil(kök), kıvı ve sarı olarak karşımıza çıkar. Kullanılan renklere doğuyu yeşilin, batıyı akın, güneyi kıvılın, kuzeyi karanın ve sarının ise merkezi sembolize ettiği düşünülmektedir (Genç, 2009: 1).

Kuzeyde bulunan bir yeri belirtmek için genellikle kara rengi tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra şiddeti, kötülüğü, olumsuzluğu belirtmek için kara rengini kullanmıştır. Kara rengin aksine 'Ak' rengi ise genel olarak iyi güzel anlamında kullanılmışlardır. Aydınlığı, saflığı, kutsallığı, temizliği, masumiyeti niteleyen beyaz rengi Türk mitolojisi ve kültüründe en yaygın olan renktir. (Çoruhlu, 2000: 183; 190).

Yer adlandırmalarında yaygın bir şekilde kullanılan diğer renk ise en karışım renklere olan ala rengidir. Farklı renklerin karışımı sonucu meydana gelen bu renk de yaygın bir şekilde yer adı verilirken uygulanan pratikler arasında yer almaktadır. Bu renkte yine dağlar için kullanılmakta ve ulu, yüce sıra dağlar için verilmektedir. Al rengin adı olan al sözü Türk kültüründe tanrısal bir ışık ve ısıdan gelen dokunduğu varlıkları dönüştüren bir unsur olarak düşünülmüştür (Ekici, 2016: 104).

Renk adları, yerleşim yerinin bitki örtüsü, fiziki yapısı ve iklim özelliklerindeki renk unsurlarının ön plana çıkarılarak kullanılmasıyla meydana getirilmiştir. Boz kelimesi ile üretilen yer adları bölgenin kıvı bir alan olduğunu, gök/yeşil kelimeleri ile üretilen yer adlarının ise ormanlık veya yeşillik bir alan olduğunu göstermektedir (Akar, 2006: 52). Yeşil ile ilgili bir diğer düşünce de Tanrı Ülgen'in oğullarından birisinin adının Yaşıl (Yeşil) olduğu ve bitkileri yeşerttiğidir (Genç, 2009: 26). Bu bağlamda yeşil genel olarak Türklerde gençliği, umudu, yeniden doğuşu ve cenneti sembolize etmektedir. Ayrıca geçicilik ve kıskançlığı da ifade eder (Çoruhlu, 2000: 193).

Tüm bunların yanı sıra Türk kültüründe dünyanın merkezi olarak sembolize edilen renk ise sarıdır. Genç sarı rengin Şamanizm'in yansıması olduğunu ifade etmekte ve Ülgen'in sarayının ve tahtının sarı olmasının sebebi ile açıklamaktadır onun da dünyanın merkezinde olduğundan hareketle sarının merkezi renk olduğunu ifade etmektedir (Genç, 2009: 35).

Renkler ile oluşan dağ adları Kazak destanlarında şu şekilde geçmektedir:

Aksümbü, Akşelek dağı, Akşokı, Aktaş/ Aktastı, Alaca Tepesi, Aladağ, Bozşadağ, Boztöbe, Kara Adır, Karacadağ, Karadağ, Karagaylı, Karamaya, Karaspan dağı, Karatöbe, Karavıl/Karaviltöbe, Kızılbaş/ Kızılbaş Eli/ Kızılbaş dağı, Kızılkaya, Kökşetav, Köktöbe, Saradır/ Sarı Adır, Sarıtav

2. Sayı İle Oluşturulan Oranimler

Renklerin olduğu kadar sayılarda taşıdıkları anlam bakımından büyüsel güçlerine inanılmaktadır. İnsanlar kendilerini daha rahat hissetmek ve şans getirdiğine inandıkları için bazı rakamların büyüsel güç taşıdığını düşünmektedirler. Türk kültüründe yaygın olarak kullanılan şanslı rakam olarak 3 rakamı karşımıza çıkmaktadır. Yine Türk kültüründe bazı rakamlarda kutsal kabul edilmekte ve atalar kültü ile ilişkilendirilmektedir. “9, 90, 900” ile 7, 17, 70, 700” rakamlarının kutsal, büyüsel gücü olduğu düşüncesi yaygındır (Ögel, 2014: 558). Yeni doğan çocuğu adının kulağına üç defa söylenmesi, ölen kişinin ardından verilen yemeklerin ve ölüm sonrası yapılan merasimlerin ve ritüellerin sayısal değerine rastlamak da rakamların Türk kültürü açısından önemini bizlere göstermektedir.

Kazak destanlarında sayı ile oluşturulan üç tane dağ adı tespit edilmiştir. Bunlar Birkazan dağı, Üş Bökenbay, Üşkonır dağlarıdır.

3. Hayvan Adlarıyla Oluşturulan Oranimler

Adlandırma yöntemlerinden biri de hayvan adlarıdır. Hayvan adı verilerek oluşturulan adlandırmada bahsi geçen hayvan adının verilmesi o bölgede herhangi bir yerin hayvana benzetilmesi, adı geçen bölgede o hayvan adına ait canlı varlığının çok olması ya da o hayvan ile ilgili efsanelerin türemesi bölgeye isim vermede kullanılan etkili pratiklerde biridir.

Hayvan adlarıyla oluşan yer adları Kazak destanlarında Balıktı, Jılandı, Kundızdı, Kurttubas (Kurtlubas), Korday¹, Kozıbası (Kuzu başı), Karkara/ Karkaralı², Mangıs dağı/ Mangır dağı şeklinde geçmektedir.

4. Bitki Adları İle Oluşturulan Oranimler

Bitki adlarından oluşturulan yer adları genel olarak su ile ilişkilendirilmektedir göller ve nehirler çevresinde yaygın olarak görülen bir bitki türü o yere adını verebilmektedir. Yine bu durum dağlar içinde geçerli olabilmektedir.

Bitki adlarından oluşturulan yer adları Kazak Destanlarında Kalba, Şubar olarak geçmektedir.

1 Radloff bu sözcüğü bir kuş türü olarak ele alırken Abdır Rahmanov da kar kelimesi ile ilişkilendirmiştir (Abdır Rahmanov, 2010: 148-149).

2 Balıkçıl bir kuş türü.

5. Maden Adları İle Oluşturulan Oronimler

Yer adı verilirken yaygın olarak kullanılan uygulamalardan birisi de bölgede yoğun olarak çıkarılan madenlerin bölgeye isminin verilmesidir. Türk kültüründe madenler önemli bir yere sahiptir. Madenlerin gökten indirildiği düşüncesi bulunmakla birlikte özellikle demir ve bakırın büyüsel gücüne inanılmaktadır. Madenleri işleyen kişiler de yine onlara hükmeden maddenin yapısına hâkim olan kişiler olarak görülmüştür (Ögel: 2014, 553). Kutsal görülen bu madenler de gerek torak yapısı gerekse de bölgedeki madenin tespit edilmesi bölgeye adının verilmesine olanak sağlamıştır.

Madenlerden hareketle oluşturulan oronimler Kazak destanlarında şu şekilde geçmektedir: Altay, Kömirşi, Sarı Cez.

6. Kişi, Boy ve Millet Adları ile Oluşturulan Oronimler

Yer adlandırmasında kullanılan pratikler arasında kişi adları, boy ve millet adları da bulunmaktadır. Bir millet içerisinde kahramanlık göstermiş, topluma faydası olmuş kişi ya da kişiler yaşanan yere adlarının verilmesini sağlamıştır. Yine aynı durumda boy ve milletler de yaşadıkları coğrafya ile birlikte anılmaktadır. Bölge halkının yoğunluğu o yere adlarını verilmesini sağlamaktadır. Yaşanılan yerlerde dağ, nehir, ova, göl vb. yerleşim yerleri o kişi, boy ve millet ile birlikte anılmaktadır.

Kazak destanlarında geçen “Kuba Dağı”ndaki Kuba kelimesi Kazak boylarından birinin adı, “Kamar” ise kişi adı ya da soyadından üretildiği düşüncesi yaygındır.

7. Efsaneye Bağlı Olarak Oluşturulan Oronimler

Ormanlar, nehirler, dağlar Türk toplumunda kutsal kabul edilen önemli yerler olarak bilinmektedir. Bazı yer adları oluşturulurken ya da adının kaynağı bilinmiyorsa halk o yer ile ilgili bir anlatı üretmektedir. O yerin nasıl oluştuğu, adının nereden geldiği, neye benzediği ile ilgili farklı anlatılar meydana getirilmektedir. Böylelikle toplum bilmediğini ya da açıklayamadığı şeyi kendi kültür dünyasında anlaşılır algılanabilir hale getirmektedir.

Efsane³ bağlamında oluşturulan yer adları Kazak destanlarında şu şekilde geçmektedir:

Akırakay/ Anırakay

Jambil ve Almatı eyaleti sınırında bulunan dağ adıdır. Yöre halkı bu yer adı ile ilgili çeşitli efsaneler anlatmaktadırlar. 1723 yılında yapılan Kazak-Kalmuk savaşı sonucunda Kalmuklar bu bölgeyi ele geçirirler. Bu yenilgi sonucunda Kazak boyları bir araya gelerek tekrardan Kalmuklarla mücadeleye girerler ve bölgeyi Kalmuklardan geri alırlar bu savaş sonucunda Kalmuklar kırılıp kaçmak zorunda kalırlar Kalmukların bağra çağıra kaçması sonucu böyle isim ortaya çıktığı yönünde anlatı üretilmiştir.

3 Kazak Türklerinin Toponomik Efsaneleriyle ilgili olarak bk. (Yıldırım, 2012: 2101-2121).

Bazı araştırmacılar kelimenin anlamı ile farklı görüşler öne sürmektedir. Araştırmacılar kelimenin Türk-Moğol arasındaki ortak söz varlığından kaynaklandığını ve açık anlamında kullanıldığını ifade etmektedirler. Kırgız Türklerinde de aynı kelime bulunmakta ve açık anlamında kullanılmaktadır. Bölgenin fiziki yapısı incelendiği zaman kelimenin bu anlamdan üretildiği görüşü yaygınlık kazanmaktadır. Kalmuklarda da aynı anlamda kullanıldığı söylenmektedir (Abdrahmanov, 2010: 70-71).

Ayğırbügildi

Destan metninde dağ adının oluşumu ile ilgili efsane anlatılmaktadır. Göç sırasında sarp bir yere gelen kafilenin eşyasını taşıyan aygırın ayağı kırılıp yürüyemez hale gelmiş aygırın ayağının kırılıp yürüyememesinden dolayı da bu yere Ayğırbüküldü adı verilmiştir.

Kaf/ Köhiy Kaf Dağı

Kafdağı yaygın olarak masallarda bulunan hayali dağ adlarından biri olarak bilinmektedir. Perilerin, cinlerin mekânı olarak metinlerde yer almaktadır. Boratav, dünyanın bittiği yer de Kafdağının duvarının olduğunu ifade etmektedir. (Boratav, 2016: 53).

Kalmukkırgan

Kazakistan bulunan dağ adlarından biridir. Kazak boylarının bir araya gelerek Kalmukları yurtlarından atmak için yaptıkları savaş sonucu bu ad verilmiştir. Kalmukların bölgede kırılması (yenilmesi) ile ilgili efsane sonucu bu yer böyle adlandırılmaktadır (Januzak, 2011: 327).

Oral/ Ural

Kazakistan bulunan eyalet ve eyalet merkezinin adı olarak bilinmektedir. Yerleşim yeri adını dağ ve nehir adından dolayı almıştır. Nehrin Kazakça adı Yayık olarak geçmektedir. Bahsi geçen yer 18. yy. da E. Puğaçev isyanının merkezi olarak bilinmektedir. Bu isyanın etkin olası ve yine bölge halkının galeyana gelmesinden korkulduğu için II. Katerina bu olayı halkın hafızasından silmek için bölgenin adını değiştirmiştir. Bazı araştırmacılar ise bu adın Aral kökünden türediği yönünde açıklamalar yapmaktadır. Tarihde iz bırakmış sembol olmuş isimler ve durumlar hafızalardan silinmek için tarih kayıtlarından, insan hafızalarından silinmek istenmektedir (Abdrahmanov, 2010:164-165).

Ereymen/ Ereymen Dağı

Astana eyaletinin doğusunda bulunan dağ adlarından birisi olarak bilinmektedir. Araştırmacılar F. Konkaşpaev bu adı Moğalca ile açıklamaktadır. Konkaşpaev Moğollardaki ere (erkek, er) ve eme (kadın, dişi) kelimelerinden oluştuğunu söylemektedir. Bölgede yer alan bazı kayaların erken ve kadın silüetine benzediğini öne sürerek adın Moğalca kaynaklı olabileceğini öne sürmektedir. Bahsi geçen yer adı ilgili yöre halkı arasında bir de efsane anlatılmaktadır. Kalmuk ve Kazak eri bölgede savaşa tutuşurlar. Kazak yiğidi Kalmuğu yener ama Kalmuk askeri atından düşmez ve at da kalmuğu sırtında ormana doğru kaçar. Bu sebepten dolayı erimen (Eri ile birlikte)/ Ereymen adını aldığı söylenilmektedir (Abdrahmanov, 2010: 140). Kahramanın adı yaptığı kahramanlık ve olay daha sonrasında bölgeye adını nakşeder.

Han Şıngıs

Kazakistan'da ye akan dağ adlarından bir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Han Şıngıs adı ile ilgili bölge haklı tarafından efsaneler anlatılmaktadır. Bölgedeki bu dağ adının Cengiz Handan geldiği ve adın onun tarafından verildiği ile ilgili anlamları bölge halkı tarafından dinlemek mümkündür (Januzak, 2011: 194).

Han Tengri

Orta Asya'da bulunan Tanrı dağlarının adı olarak geçmektedir. Bölgede bulunan dağlar kısım kısım olmakla beraber farklı adlarla zikredilmektedir. Tengri Han, Han Tengri de bu adlandırmalardan birisidir. Bahsi geçen dağ Kırgızistan ile Kazakistan sınırında bulunmaktadır. Yüce, heybetli, yüksek dağlardan birisidir (Januzak, 2011: 192). Bir bakıma Tanrı dağlarını içerisinde yer almaktadır. Tanrı dağları Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Kutsal kabul edilen ve varlığından güç alınan sayısız efsaneleri olan dağlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinlerde kahramanlar bir zora sıkıştıklarında Tanrı dağlarına sığınır ve onun kahraman yardım edeceğine inanırlar.

Kastek

Almatı eyaletine bağlı bulunan Jambıl ilçesinde nehir ve dağ adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen yer adı ile ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Araştırmacılar bazıları bu adın aynı boydan gelen kişilerin yaşadıkları yer olarak açıklarken bazı araştırmacılar ise bu yer adının Kastek isimli bir kahramanın adından geldiği düşüncesini öne sürmektedir. (Januzak, 2011: 180).

Sonuç

İnsanlar yaşadıkları anı her zaman aktarma çabasına girmiştir. Özellikle sözlü dönemin egemen olduğu zamanlarda sonraki nesle aktarım oldukça önem kazanmıştır. Tam da bu noktadan itibaren gördüğü görmediği her türlü şeyi adlandırma yoluna gitmiştir. İnsanlar, sonraki nesle aktarım sağlarken en büyük korkuları yaşadıkları anın unutulmasıdır. Bu durumda zihinsel kodlama yapıp adlandırma yoluna gidilerek bugünde yazılı döneme tekâmül eden bilgilerin bu sayede oluşturulduğu görülmektedir. Böylece karşılaşılan her yeni durum yeni bir ismin ortaya çıkmasına ve kültür hazinesi zenginliğine katkıda bulunmaktadır.

Yer adları rastgele seçilen ya da sıradan isimler olarak verilmemektedir. Verilen yer isimlerinin hepsinin bir anlam bütünlüğü, geçmişi ve vermek istediği bir mesajı bulunmaktadır; bu sayede tüm bu kültürel süreçler sonraki nesillere özellikle de sözlü kültür dönemini kapsayan süreçte oldukça önemli bir noktada yer almaktadır. Bu sayede yüzyıllar geçmiş olsa bile orada bulunan kültürel temalar her daim yaşayacaktır. Nitekim insanlar ait oldukları toprak parçasını vatan yaparken toponim bilimi de buna katkı sağlayarak toplumların buldukları coğrafyaya daha da sıkı sıkıya sarılmalarını sağlar. Bu da bir alanı, bir milletin kültürüne, vatan sevgisine ve en önemlisi de aidiyet duygusuna sahip olmasını sağlamaktadır.

Yer adbilimi içerisinde yer alan oronimler dağ adlarını inceleyen bir bilim dalıdır. Dağlara verilen adların kökenini, veriliş sürecini ve taşıdığı anlamı inceleyen oronim Kazak destanlarında genişçe bir yer edinmiştir. Türk Dil Kurumu tarafından yürütülen “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi”nde yer alan Kazak destanlarında geçen dağ adları yedi başlık altında tasnif edilmiştir. Bu başlıklar arasında dağ adlarının oluşmasında sıklıkla renk adlarına başvurulduğu tespit edilmiştir. Dağ adlandırmalarında diğer başlıklar renk adlarına oranla daha az sayıda kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- “Ad”, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- ABDRAHMANOV, A. (2010), *Toponomika Jana Etimologiya*, Pavlador: Ğılım Baspası.
- AÇA, Mehmet, (2002), *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- AKAR, Ali, (2006), “*Renge Bağlı yer Adlandırmalarında Muğla Örneği*” Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, 20: 51-63
- AKSAN, Doğan, (1980), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.
- ARIKAN, Metin, (2017), *Türk Dünyası Destan Anlatma Geleneği*, Konya: Kömen yayınları.
- BAYAT, F. (2006), “*Türk Mitolojisinde Dağ Kültü*”, Folklor/Edebiyat, 12(46): 47-59.
- BORATAV, Pertev Naili, (2016), *Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar, (2000), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- EKİCİ, Metin (2016, “*Türk Kültüründe Al Renk*”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 16(2): 103-107.
- GENÇ, Reşat, (2009), *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer, (1995), *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. Ankara: TDK Yayınları.
- JANUZAK, T. (2011), *Jer-Suv Atavları*, Almatı: Öner Baspası.
- OSPANALİYEVA, B. (2011). *Kazakistan’ın Jambul Bölgesi Efsaneleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ÖGEL, Bahaedin, (2014), *Türk Mitolojisi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, (1973), *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim, (2001), *Türk Ad Bilimi 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞAHİN, İbrahim, (2016), *Adbilim*, Ankara. Pegem Akademi Yayınları.
- TAMİR, Ferhat, (1998), “Kazak Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 4. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- YAVUZ, Serdar- Şenel Mustafa, (2013), “*Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü*”, Turkish Studies, S. 8/8, ss. 2246-2249.
- YEŞİL, Yılmaz, (2015), *Türk Sözlü Anlatılarında Şekil Değiştirme*, Ankara: Kalem Kitap Yayınları.

YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz, (2018), “*Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri*”, Milli Folklor, 119: 48-59.

YILDIRIM, Seyfullah (2012), “*Kazak Türklerinin Toponomik Efsaneleri*”, Turkish Studies, S. 7/1 Kış, 2101-2121.

YILDIZ, Naciye Ata, (2015), *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Extended Abstract

Naming, naming has a root that people carry from the past to the present, dating back to the history of humanity. Ever since the human being has been on earth, he has felt the need to give a name to every situation that his eyes see and feel, and to name it. For the term name, in the noun article of the Turkish dictionary, a word or name explanation is used to describe, describe, explain, and notify a person.

While people were naming and classifying the materials around them that they could or could not see, they also thought that they had a magical power. Regarding this subject, Sedat Veyis Örnek explained his interpretation of the word noun in the “Dictionary of Phonology”, and also touched upon this subject and stated that it is believed that the name has a magical effect. In short, the name is thought to have a mystical power, an invisible magical effect. It is thought that while giving names, it also affects the character of the person and carries the characteristics of the name he gets. This magical situation is not only valid for the names given to persons, but also for the names given to other objects.

People have coded the cultural life they have lived by ritualizing it, turning it into a written text, and coding the place they live by making naming with mental coding. He sees the perception of time and space here also in the toponym. Societies have left traces of their own existence, culture and language in the regions where they live and dedicate themselves. Every society engraves its own cultural codes in the region where it lives. It would be appropriate to look at the naming practice that societies use in the regions where they live in order to reach the spreading area and cultural ties. The branch of science that researches and evaluates this application is called Toponymy.

The toponym is also divided into different branches in itself. These are divided into three main headings: Hidronim, Oranim and Oykonim. The concept of oronim discussed in the study is a type of place name, and it can be defined as mountain, hill, valley, cliff, gorge (canyon), oba, etc. refers to the special name of all kinds of elevations, indentations, ridges and unevenness. In this context, mountain names in Kazakh geography have an important place in the Kazakh epic tradition. Mountains are indispensable holy places of heroes in epic texts.

The mountain, combined with the forest cult, forms the sacred center understanding of the ancient Turkish communities and assumes the central role of the state. The mountains in the center and everything there were considered sacred, as they had a sacred mission. Mountain and forest constitute the secret of the real world and the other world, life and death, secret and open. In this respect, the mountain, like the forest, acts as a door to the other realm.

As in other Turkish communities, the mountain cult has an important place in Kazakh Turks. While naming these places, which are the holy places of the hero, random names were not given, and attention was paid to naming them based on the sanctity of the place. In the naming practice, besides the physical structure of the place, its geographical situation, location and characteristics are also taken into consideration. It is seen that the mountain names in the Kazakh epics are produced from color, number, animal name, plant name, mine name, tribe and nation name, legends.

It is seen that color symbolism is used effectively and widely, which is one of the practices applied when naming a place. In Turkish culture, colors are generally used as symbols indicating direction. Commonly used colors; It appears as white, black, green (root), red and yellow. It is thought that from the colors used, green symbolizes the east, white to the west, red to the south, black to the north and yellow to the center.

It is believed that colors have magical powers in terms of the meaning they carry in numbers as well as in numbers. People think that some numbers carry magical power because they feel more comfortable and believe that they bring luck. The number 3 is the lucky number commonly used in Turkish culture. Again, in Turkish culture, some numbers are considered sacred and associated with the cult of ancestors.

One of the naming methods is animal names. Giving the name of the animal mentioned in the naming created by giving the name of the animal, comparing any place to an animal in that region, the existence of a lot of living beings belonging to that animal name in the mentioned region or the derivation of legends about that animal are one of the effective practices used in naming the region.

Place names formed from plant names are generally associated with water. A plant species commonly seen around lakes and rivers can give its name to that place.

One of the commonly used applications when naming a place is to give the name of the region, which is heavily mined in the region. Mines have an important place in Turkish culture. Although there is an opinion that the mines were brought down from the sky, the magical power of iron and copper is believed. The people who work the mines are also seen as the people who dominate the structure of the matter that rules them.